

Bram de Graaf

Het verraad van Benschop

Verzet en vergelding
in een boerendorp,
februari 1945

Ambo|Anthos
Amsterdam

Voorwoord

‘Ja, joh. Zo is het leven.’ Dat was meestal de reactie van mijn moeder als ik haar vertelde dat mijn vriendin me had verlaten, ik mijn baan was verloren of een gevaarlijk virus had opgelopen.

Zelden een woord van medeleven of bezorgdheid. Wegstoppen, er-overheen praten, de andere kant op kijken. Zelden begrip.

Mijn moeder komt uit de Lopikerwaard.

Ik heb nooit begrepen waarom ze zo reageerde. Tot ik aan dit boek begon, dat zich in haar geboortestreek afspeelt.

Op zaterdagmiddag 17 februari 1945 reed er een bus met Duitse soldaten door het boerendorpje Benschop in de provincie Utrecht. Bij hen in de bus zaten zeven Nederlandse jongemannen, die vier dagen daarvoor bij een razzia in het dorp waren opgepakt. Tijdens die razzia was het tot een schietpartij gekomen, waarbij twee verzetslieden en drie soldaten waren omgekomen; de twee verzetslieden waren net die zaterdagochtend begraven.

Veel Benschoppers zagen de bus voorbijkomen, ook de moeder van twee van de mannen in de bus. Ze zag hun doodsbleke gezichten. Ze zwaaiden nog naar haar. Een van hen kreeg meteen een klap tegen zijn hoofd.

Voor de boerderij op Benedeneind 36I, de plek waar twee Duitsers waren gesneuveld, stopte de bus. De zeven mannen werden eruit gejaagd en vrijwel onmiddellijk bij de hooiberg door een soldaat met een machinepistool doodgeschoten. Iedereen die langs de boerderij

kwam, werd door de Duitsers gesommeerd te stoppen en naar de lijken te kijken.

Een monument voor de boerderij, dat in november 1945 werd opgericht, herinnert aan het voorval. Als kind kwam ik daarlangs als ik naar mijn grootouders in Polsbroek ging. Het wekte een enorme fascinatie voor de Tweede Wereldoorlog op – de oorlog van mijn opa en oma –, die ik altijd heb behouden. Ik liet toen ik eenmaal journalist was geen mogelijkheid onbenut om er artikelen over te schrijven.

Met het oog op zeventig jaar bevrijding in 2015 leek het me een mooi idee om nu eindelijk eens het verhaal achter dat monument uit te zoeken. Daarvoor wilde ik het relaas van mijn oudtante Hilda (1921) uit Polsbroek als invalshoek gebruiken. Zij is in het bezit van een oranje geverfde sloopshoorn, met daaroverheen in banen de Nederlandse vlag geschilderd. Erop staat met gouden letters: 13 FEBRUARI 1945.

De sloopshoorn diende in het laatste oorlogsjaar om de vele onderduikers die zich in de omgeving bevonden te waarschuwen als er onraad was. Slechts één keer heeft ze hem gebruikt, op die genoemde datum. Polsbroek ligt echter negen kilometer van de plek van het monument. Er was een verband, maar welk? Mijn oudtante kon niet vertellen in hoeverre het verzet in Benschop samenwerkte met Polsbroek. Haar broer Teus, die leider van de ondergrondse in Polsbroek was, had haar destijds zo min mogelijk verteld. Veel te gevaarlijk. En na de oorlog werd er niet meer over gepraat.

Ik ging op onderzoek uit. Familieleden wezen me op Joop van Vliet (1931) uit Lopik, die de oorlog als kind had meegemaakt. Hij had zich verdiept in de geschiedenis van de Lopikerwaard in die periode. Via Van Vliet kwam ik terecht bij Marjo Straver-de Vos (1950). Haar moeder was de zus van twee van de op het monument vermelde mannen. Het bleek dat Marjo's vader een archief had aangelegd over de gebeurtenis, dat bestond uit krantenknipsels en brieven, maar ook uit ooggetuigenverslagen van mannen die het hadden overleefd en die ze speciaal voor de familie van de omgekomenen op papier hadden gezet. De meeste stukken waren nog nooit door een buitenstaander ingezien. Ik beseftte: dit wordt geen artikel, dit wordt een boek.

Voor dat boek wilde ik zo veel mogelijk mensen spreken die getuige van de gebeurtenis waren geweest en die de omgekomen mannen hadden gekend. Maar was ik niet te laat? Het was immers zeventig jaar geleden. Hoe oud zouden die mensen inmiddels wel niet zijn? En wat heeft de tijd met hun geheugen gedaan? Verdorie, waarom was ik tien, vijftien jaar geleden niet op dit idee gekomen? Dan hadden er ook nog veel meer geleefd.

Toch liet ik me niet weerhouden. Tot mijn verrassing vond ik meer dan vijftig naaste familieleden van de slachtoffers en ooggetuigen die bereid waren hun verhaal te doen, van wat na de oorlog ‘Het drama van Benschop’ is gaan heten. Juist omdat het destijds zo’n verpletterende indruk had gemaakt, zeker op de tieners van toen, wisten ze zich nog veel details te herinneren. De meesten van de omgekomen mannen waren erg actief geweest in de verzetsgroep van het dorp en ze waren verraden door bekenden. De verraders waren zelf inmiddels overleden, maar ook hun kinderen benaderde ik. Daarnaast bleken mijn eigen familieleden een grotere rol in het verhaal te hebben gespeeld dan ik vermoedde, wat het voor mij persoonlijk natuurlijk nog interessanter maakte.

Vooraf ook was ik benieuwd hoe er zeventig jaar later op de gebeurtenis wordt teruggekeken en wat de impact ervan is geweest. Maar daarbij liep ik in veel gevallen meteen tegen een muur. Zo wilden bijvoorbeeld de kinderen van een van de verraders wél over hun emoties praten – bij hen bleek ontzettend veel pijn en onbegrip aanwezig te zijn – maar was dat voor sommige nazaten van de slachtoffers een stuk moeilijker. Een van hen zei meteen: ‘Over de feiten wil ik praten, maar niet over de emoties. Dat hebben we als familie zo afgesproken.’ En een ander: ‘Het is weggestopt. Als ik er zelf naar vroeg, hoorde ik: “Laat toch zitten.” Het is de volksaard.’

De volksaard? Wat herkenbaar!

‘Ja, joh. Zo is het leven.’

Bram de Graaf

Utrecht, februari 2015

I

Dinsdag 13 februari 1945, 7.15 uur; Benedeneind, Benschop

‘Hier is het,’ zei de vermomde man. De chauffeur van de legergroene Mercedes-bus, die vol zat met Duitse militairen, trapte op de rem. De man naast hem wees naar het kleine boerderijtje aan de linkerkant van de weg. Hij droeg een donkerbruine nepbril. Op zijn rechterwang en op zijn neus zaten pleisters. Hij trok de veldmuts verder over zijn hoofd en dook dieper in zijn lange overjas van de Wehrmacht; hij was niet van plan zich buiten te vertonen.

De bewoners van het huisje leken wakker, want er kwam een dun streepje licht onder de verduisterde ramen vandaan. De 40-jarige Hauptfeldwebel (sergeant-majoor) Friedrich Wilhelm August Beisse stapte uit de bus. De forse onderofficier had de leiding over deze ‘alarmeenheid’ van de Feldgendarmerie uit Utrecht. Hij nam de omgeving in zich op. Het was vochtig; de temperatuur lag rond de vijf graden. Het begon al aardig licht te worden. Op zijn horloge zag hij dat het kwart over zeven was. Rechts van hem lag een wetering met aan de overzijde om de vijftig meter een boerderij; achter hem de dorpskern van Benschop. Door de mist waren de twee kerktorens van het dorp niet zichtbaar.

Beisse keek op het kaartje dat ze de avond ervoor op het Feldgendarmerie-hoofdkwartier van het lintdorp hadden gemaakt. Met rood potlood waren daarop de huizen van de ‘terroristen’ aangegeven. Hij had ook een lijst bij zich met daarop negen adressen.

Twee uur eerder waren ze aan de actie begonnen. Vier adressen in IJsselstein waren inmiddels doorgestreept, dit was het tweede van de

vier die in Benschop werden aangedaan. Als eerste hadden ze in dit dorp burgemeester Cor Schreuders opgepakt. Op zich een onbelangrijk persoon. De man die hier woonde, daar draaide alles om. Het huisnummer was verwijderd, maar dat moest Benedeneind 229 zijn: het huis van de Benschopse verzetsleider Jan Aart van Ieperen. Op een teken van Beisse verlieten tien soldaten de bus en stormden het erf van het boerderijtje op. Zelf stapte hij weer in en beval de chauffeur verder te rijden.

Jan Aart van Ieperen was bij het licht van een carbidlamp de veters van zijn nette schoenen aan het strikken toen de bus voor hun huis stopte. Zijn 69-jarige moeder Anna hoorde de soldaten als eerste. De tengere weduwe, die altijd een wit kapje op haar hoofd droeg, was zoals altijd vroeg opgestaan om haar oudste zoon Jasper van 31 uit te zwaaien; hij werkte bij bakker Willem Steenbeek op Voorstraat 38 in IJsselstein en begon elke dag om vijf uur. De één jaar jongere Jan Aart was onderwijzer. Hij was net thuis. Sinds een paar maanden verbleef hij 's nachts bij een vriend omdat de IJsselsteinse NSB-burgemeester Henri Moot hem verdacht van deelname aan een overval op het gemeentehuis van het stadje in maart 1944. Daarbij was een grote hoeveelheid distributiebonnen buitgemaakt en was Moot in de kluis opgesloten.

Jan Aart had een donker colbertjasje met rode en blauwe stiksels aangetrokken dat van zijn aanstaande schoonvader was. Daaronder droeg hij een nette broek en zijn goede schoenen. Om negen uur werd hij in IJsselstein verwacht, waar hij moest lesgeven aan de leerlingen van de School met de Bijbel. Normaal gesproken onderwees hij de derde klas in het schoolgebouw aan het Kronenburgplantsoen, maar niets was meer normaal in dit alweer zesde oorlogsjaar. Het pand was gevorderd door de Wehrmacht en diende als lazaret voor gewonde soldaten. Daarom gaven de leerkrachten om beurten les aan verschillende klassen tegelijk in de consistoriekamer van de gereformeerde kerk. En vandaag, dinsdag 13 februari 1945, was het zijn beurt.

In het keukentje stond de 20-jarige Hendrik Sattler zich voor een spiegelte te scheren. Niemand kende hem onder die naam in Benschop: hij was een onderduiker uit Zwolle en daarom noemde iedereen hem 'Jan Zwol'. Met zijn brillette had hij een ietwat studentikoze

uitstraling. Hij zou straks het illegale krantje *Nederland en Oranje* op een boerderij op het Benedeneind gaan drukken, dat hij samen met Jan Aart en een evacu  uit Zuid-Holland maakte en waarmee ze Benschop en het ernaast gelegen Polsbroek op de hoogte hielden van het  chte nieuws. Opeens hoorde Sattler zijn hospita roepen: ‘Moffen!’

De deur werd ingetrapt en een stuk of zes soldaten drongen het huis binnen. Sattler rende naar achteren en wist door een raampje te klimmen. Hij dook de boomgaard in. Jan Aart had een pistool in zijn colbertjasje en gooide dat, terwijl hij door de keuken naar de achterdeur snelde, in de oven. Buiten haastte hij zich naar het schuurtje links van hem, waar een schuilplek was. Daar lag onder een stapel griendhout een mitrailleur verborgen.

Enkele Duitsers hadden om het huis op wacht gestaan en net toen Jan Aart het wapen schietklaar had gemaakt, werd hij overmeesterd.

In de boomgaard hadden twee soldaten de achtervolging ingezet op Sattler. ‘*Stehen bleiben oder wir schiessen!*’ schreeuwde een van hen. De Zwollenaar draaide zich om. Hij zag de wapens op zich gericht en besefte dat hij weinig kans maakte. Hij stak zijn handen in de lucht en liep terug. Jan Aart zat op zijn knieën met de handen in zijn nek op het erf en werd onder schot gehouden. Met veel kabaal werden de twee door de Duitsers naar binnen geschopt.

In het boerderijtje haalden de soldaten alles overhoop. Een van hen was meteen op de bedstee af gestapt, waar ze de radio van Jan Aart vonden. ‘Hier hebben we hem al,’ hoorde weduwe Van Ieperen hem zeggen. Ze was verbaasd dat de Duitsers precies wisten waar en naar wat ze moesten zoeken, vertelde ze na de oorlog aan rechercheur Willem ten Voorde van de Politieke Opsporingsdienst (POD). Er werd een pak papier gevonden. Een politie-uniform. En in de slaapkamer boven nog een radio, die van Jasper. Maar waar was Jasper? De Duitser die het hoogst in rang was, pakte de weduwe beet.

‘*Wo ist der andere Sohn?*’ vroeg hij dreigend.

Overdonderd als ze was, vertelde ze dat hij al op zijn werk bij de bakker in IJsselstein was. Ze gaf zelfs het adres.

Zo’n twee uur later stopte een luxe personenauto voor de bakkerij op de Voorstaat. Vier Duitsers met getrokken pistolen stapten uit. Jasper was op dat moment aan de achterkant van het pand. Een buur-

vrouw waarschuwde hem en riep: ‘Kom bij ons achterom!’ Maar de van nature nerveuze Jasper raakte in paniek. In plaats van te ontsnappen via de burens liep hij naar voren. Recht in de val. ‘Er was opeens een hoop gedoe in de stad,’ zegt Bep Murk (1933), die vlak bij bakker Steenbeek woonde. ‘Jasper zette het op een lopen. De moffen – ja, ik noem ze nog steeds moffen – gingen achter hem aan. Hij rende de Weidstraat in en daarna een doodlopend terrein op dat toen tussen de Benschopperstraat en de Voorstraat lag. Daar kregen ze hem te pakken.’

In Benschop werden Jan Aart en zijn huisgenoot Sattler afgevoerd naar de School met de Bijbel, die op het Benedeneind ten westen van de dorpskern lag. De school werd die dag gebruikt als verzamelplaats van de opgepakte mannen. Jan Aarts moeder bleef alleen in het boerderijtje achter met enkele soldaten. Alles van hun gading werd verzameld. Voedsel, zoals bussen cacao, suiker en rijst. Maar ook een gouden horloge en een nieuwe fiets. Alle laden werden opengetrokken. Een van de soldaten vond het geldkistje, met daarin juwelen van de weduwe. Die had inmiddels iets van haar bravoure terug en zei: ‘Is dat jullie dank voor mijn hulp aan Duitse kindertjes in de vorige oorlog?’ De Duitser keek haar verbaasd aan. Hij legde het doosje terug.

In een van de laden van het dressoir vond Feldgendarmerist Strunk een ingelijste groepsfoto. Daarop stonden zo’n zestig mannen, in vijf rijen. De achtersten op een verhoging, de voorste rij liggend. De mannen in het midden hielden een Nederlandse vlag vast. Voor die vlag zat de vrouw met het witte kapje bij wie hij nu al uren in huis was. De twee jongemannen die hier waren opgepakt, waren duidelijk te herkennen. Die magere, kalende zat zelfs helemaal vooraan in het midden. Hij was zichtbaar de leider. Die foto kon belangrijk zijn, dacht Strunk, en hij stopte hem in een tas.

Strunk had intussen honger gekregen. Hij liep naar het oude vrouwtje in de keuken en dwong haar om iets te eten te maken voor hem en zijn kameraden. Weduwe Van Ieperen gehoorzaamde. Ze wilde de oven aansteken, maar zag tot haar schrik het pistool van Jan Aart liggen toen ze de klep van het fornuis opendeed. Ze verstopte het wapen onder haar kleren en wierp het in de wc-pot.

Voor elke boerderij stond er inmiddels een Duitse soldaat op wacht toen de bus met daarin Hauptfeldwebel Beisse naar het volgende adres reed; het waren de manschappen van een Fahrrad Kompagnie van de Wehrmacht uit Gouda. Deze eenheid, die zo'n tweehonderd man telde, stond onder bevel van Oberleutnant (tweede luitenant) Brink. Ze hadden de zondag ervoor het verzoek gekregen te assisteren bij de arrestaties in Benschop omdat de Utrechtse Feldgendarmierie over te weinig personeel beschikte. Benschop strekte zich over ruim acht kilometer langs een wetering uit, vanaf de stadsrand van IJsselstein tot aan de Damweg bij Polsbroekerdam. Het waren vrijwel allemaal grote boerderijen met erachter kilometers diepe weilanden tussen sloten. De mogelijkheid bestond dat de verzetsstrijders via deze landerijen zouden ontsnappen en daarom was besloten om overal wachtposten uit te zetten.

Brink had zijn troepen opgedeeld in twee formaties. Een deel had met een bus en per fiets de route via Polsbroek genomen en zou vanuit het westen over het Benedeneind naar Benschop komen. Een ander deel, bestaande uit een bus en vrachtwagens, was helemaal over Oudewater en Montfoort naar IJsselstein gereden en had zich daar op het Bovenind, waar de bebouwing van Benschop begon, bij Beisses eenheid aangesloten. Zij zouden het dorp vanuit het oosten binnenvallen. 'Ik sprak met de officieren van de Goudse eenheid af dat zij vast naar het Benedeneind in Benschop zouden gaan om hun posities in te nemen,' verklaarde Beisse later.

Nadat ze ongeveer twee kilometer hadden gereden vanaf het boerderijtje van Van Ieperen, maande de vermomde man de chauffeur opnieuw te stoppen. Links van hem stond een huisje dat hem bekend voorkwam. Er lag een brug over de wetering aan hun rechterzijde die leidde naar een monumentale boerderij aan de noordzijde. Dat moest nummer 406 zijn, het adres van de 43-jarige A.C. – Adriaan Corneliszoon – Klever. Er stonden al enkele leden van de Goudse eenheid voor de boerderij. De vermomde man wees naar een boerderij aan de linkerkant, een kleine honderd meter voor hen voordat de weg een lichte knik naar rechts maakte, waar eveneens een wachtpost stond. 'Die ook,' zei hij.

Beisse liet vijf man uitstappen en zei hun te wachten met de inval

tot de mannen op het andere adres ook gereed waren. De bus reed een stukje door. Opnieuw verlieten vijf soldaten het voertuig. Met de overgebleven militairen vervolgde de bus zijn weg naar Lopik, vijf kilometer ten zuiden van Benschop, waar nog een arrestatie moest worden verricht. 'Ik heb dus niets te maken met het drama dat zich vervolgens in Benschop voltrok,' zei Beisse na de oorlog tegen zijn ondervragers.

Herman Struik, die in Benschop door het leven ging onder de naam 'Piet Maas', lag in de opkamer aan de voorkant van de boerderij op Benedeneind 406 in diepe slaap toen een groep Duitse militairen binnenviel.

Het was inmiddels halfacht. Boer Klever was net begonnen met zijn vee te voeren. Een vaars stond op het punt te kalven; die moest hij in de gaten houden vandaag. Hij had zo'n twintig koeien, net als de meeste boeren in de omgeving. Er waren er een paar die er dertig of meer hadden, voor Benschopse begrippen was je dan een grote boer. Bij Klever werd in winter van 1944-1945 veel illegaal geslacht; het vlees werd door het verzet verdeeld onder de onderduikers en hun gastgezinnen, maar het grootste deel ervan ging naar de ziekenhuizen in IJsselstein en Oudewater, waar een groot tekort aan alles was.

Klever stond bekend als een goedgezak, een beetje sullig ook. Hij stroopte of viste liever dan dat hij zich intensief met zijn boerderij bezighield – tot grote ergernis van zijn acht jaar jongere en hoogzwangere echtgenote Pietje Verkerk. Ze was een knappe vrouw, maar ook een echte haabaai, vonden ze in de buurt. 'Mijn vader was iemand van: ach, dat komt wel een keer,' zegt hun zoon Piet (1943). 'Mijn moeder was meer een werker. Mensen kwamen graag bij mijn vader langs. Maar als hij ze met kaarten kon bedonderen, deed hij het. Mits het netjes kon.'

Normaal gooide zijn moeder bij onraad een mat over de heg aan de straatkant en sloeg daar dan hard op met een mattenklopper, als teken dat iedereen zo snel mogelijk de schuilplaatsen in moest. Nu was daar geen tijd voor geweest. Terwijl Klever in de stal de voederbakken vulde, werd hij door de Duitsers gegrepen. De herdershond, waaraan de Klevers erg gehecht waren, werd doodgeschoten toen hij zijn baas probeerde te beschermen. 'Wie viele Männer gibt es hier,' vroeg een soldaat aan de boer.

‘Twee,’ zei Klever. ‘Zwei.’

Sinds een paar maanden logeerde zijn 76-jarige oom Hannes op de boerderij; Klever had het bedrijf een paar jaar daarvoor van hem en diens oudere broer Janus overgenomen. De twee woonden sindsdien in een bejaardentehuis in Oudewater, maar omdat Hannes vond dat hij daar te weinig te eten kreeg, was hij op een dag helemaal via de Damweg naar hen toe komen lopen en had hem gezegd dat hij een tijdje bij hen kwam wonen. Klever vond dat prima; dan kon oom Hannes mooi meehelpen en hij lekker vissen en stropen. Oom Hannes werd met Pietje en de dienstmeid naast Klever tegen de achterkant van het huis gezet. Ze moesten hun handen omhooghouden. Ook de kleine Piet stak zijn handjes in de lucht. Hij was nog geen twee jaar oud.

De invallers bleven op en neer lopen en vroegen telkens waar de andere mannen waren, want volgens hun informatie verbleef er een belangrijke verzetsman op de boerderij. Pietje liet zich kennen als een echte raddraaier. ‘Voortdurend zette ze de Duitsers op het verkeerde been,’ zegt haar zoon. ‘Het is dat ze hoogzwanger was, anders hadden ze haar vast doodgeschoten.’

Plotseling klonken er schoten.

De soldaten hadden de schuilplaats van de 23-jarige Herman Struik in de opkamer gevonden. Herman, die uit Rijssen in Twente kwam, had het jaar daarvoor nog deel uitgemaakt van de Nederlandse Waffen-ss aan het oostfront. Na te zijn gedeserteerd was hij in Benschop terechtgekomen, waar hij leider werd van de gevechtsploeg. Hij had hun leren omgaan met wapens. ‘Herman sliep altijd met een pistool onder zijn kussen,’ zegt zijn schoonzus Thea Streng-Bode (1927) uit Oudewater, met wier zus Corrie hij in maart 1944 was getrouwd. ‘Hij zei altijd: “Mij krijgen ze niet levend te pakken.” Hij wist wat hem te wachten stond als deserteur.’

De Duitsers hadden Herman in zijn slaap verrast. Hij hoorde ze pas toen ze al in de boerderij waren. Tot in de vroege uurtjes had hij zitten kletsen met de 21-jarige Wim van den Ende, een Westlandse tuinderszoon die een paar honderd meter oostelijker zat ondergedoken bij Kees Klever, de vader van A.C. Klever, op Benedeneind 400. Ze hadden de vorige avond aan de overkant op nummer 361 bij Theo Klever het plan voor een overval op een voedselmagazijn van de Wehrmacht

doorgenomen. Van den Ende was rond vijven vertrokken, omdat hij beloofd had om te helpen met boter maken op zijn onderduikadres. Dat werd zijn redding. Herman had nog wel in zijn schuilplaats kunnen komen: achter een houten wand naast zijn bed, die overliep in het plafond. Nauwelijks zichtbaar. Maar na lang kloppen op de wanden en goed kijken vonden de Duitsers hem toch. Het was Helmut Pank van de Geheime Feldpolizei die het schot waarachter Herman zat verwijderde. De 39-jarige Obergefreiter (soldaat eerste klas) moest dat met de dood bekopen. Herman kwam tevoorschijn en vuurde zijn pistool leeg op de andere Duitsers in de kamer. Gefreiter (soldaat) Müller raakte zwaargewond; enkele anderen werden ook geraakt. Een van hen maakte met een gericht schot een eind aan Hermans leven. Hij viel achterover op zijn bed.

Door te schieten bezegelde Herman het lot van de andere mannen op de boerderij, ook dat van de nietsvermoedende 25-jarige Adriaan van Vliet. Ruim een halfuur na het begin van de overval wandelde hij het erf van Klever op. Omdat de Duitsers met de bewoners achter de boerderij stonden, kon hij niet zien wat er aan de hand was. 'Hij kwam graag bij mijn vader,' vertelt Piet. 'Zijn eigen vader had een winkeltje op Benedeneind 379. Zelf had hij wat handeltjes. Olie, eieren – dat soort waren. Met zijn schuitje bracht Adriaan die langs bij de boeren. Zijn ouders waren eenvoudige mensen.'

Adriaan was een door en door vrome jongen, staat er op zijn bidprentje. Als hij tijd had, hielp hij Klever op de boerderij. Die ochtend zouden ze, met nog een paar man, een koe gaan slachten. De Duitsers, die razend waren geworden door de dood van een van hun kameraden, vlogen meteen op Adriaan af. Ze werkten hem tegen de grond en leefden hun woede op hem uit. 'Ze sloegen hem bont en blauw,' aldus een verklaring van zijn vader. 'Terwijl hij niets met het verzet te maken had. Hij kwam gewoon om te werken.'

De arrestanten werden naar de weg gebracht, waar ze, nog steeds met de handen omhoog, moesten wachten op transport naar de School met de Bijbel. De kalvende vaars werd aan haar lot overgelaten. Ze zou de dag niet overleven.